

ІСТОРІЯ ВОЛИНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ОЛЕКСАНДРА ПШЕЗДЗЕЦЬКОГО
(1814 – 1871 РР.)

Аналізуються праці польського дослідника середини ХІХ ст. Олександра Пшездзецького, відображення у них подій волинської історії, зокрема увагу приділено праці „Podole, Wołyń, Ukraine. Obrazy miejsc i czasów”, його археографічним публікаціям, визначено місце дослідника у процесі наукового вивчення Волині.

Ключові слова: О. Пшездзецький, Волинь, історичні дослідження.

З-поміж польських дослідників Волині та інших регіонів України середини ХІХ ст. помітне місце належить уродженцю Подільської губернії графу Олександру Нарцизу Каролу Пшездзецькому (1814 – 1871 рр.). Його праці започатковують нові тенденції в дослідженнях волинського регіону – на основі безпосередніх обстежень історичних місць та вивчення місцевих родових архівів й приватних бібліотек. Наукові дослідження О. Пшездзецького припадають на період після листопадового повстання 1830 – 1831 рр., коли у польській історіографії більше уваги почали приділяти вивченню проблем різних верств польського суспільства, не лише магнатських, але й середньої шляхти та селян. Це й зумовило інтерес дослідників до реальних картин народного життя. Свідченням цього стала поява праць, написаних на основі реальних подорожей по регіонах країни. Першими з-поміж таких з'явилися книги Юзефа-Ігнація Крашевського „Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy” [9], перше видання якої вийшло у 1840 році та „Wieczory Wołyńskie” [10]. О. Пшездзецький поруч із Ю.-І. Крашевським належить до тих науковців, для яких характерні помірковані позиції у ставленні до українського народу.

Постать Олександра Нарциза Кароля Пшездзецького – історика, археографа, письменника, драматурга, видавця – привертала увагу як польських, так і українських дослідників у ХІХ та ХХ ст. Статті з аналізом життєвого та творчого шляху ученого з'явилися зразу ж після його смерті. Однією з перших таких публікацій стала стаття В.Гроховського [7]. Часопис „Biblioteka Warszawska” у 1872 році видрукував бібліографію його праць, підготовлену К.Вуйцицьким [23]. Літературній творчості Олександра Пшездзецького присвятив свою монографію його родич, польський дипломат та історик на еміграції середини ХХ ст. Райнольд

Пшездзецький [14]. Нарис про життєвий шлях Олександра Пшездзецького опублікував Анджей Бернацький [5], йому ж належить ґрунтовна стаття про цього дослідника у „Polskiemu Słowniku Biograficznemu” [6]. В українській історіографії постаті О.Пшездзецького присвятили публікації Л. Баженов [1] та С. Баженова [2].

Однак до сьогодні його праці з історії Волині та внесок у вивчення історії України не можна вважати належно проаналізованими з сучасних наукових позицій, а його постать залишається недостатньо висвітлена в українській історіографії. Це й буде завданням даної публікації.

Початкову освіту О.Пшездзецький здобував у Волинському (Кременецькому) лицейі із 1828 р. Навчання у Кременці було перервано подіями повстання 1831 – 1832 рр. О.Пшездзецький продовжив отримувати вищу освіту упродовж 1832 – 1834 років у Берлінському університеті, де студіював історію, філологію, право. Під час канікул подорожував до Швеції та Данії, знайомився з їх історією та культурою. Наслідком поїздки до Швеції став перший написаний ним твір „Szwecya. Wspomnienia jesienne z roku 1833”, яка вийшла друком у Варшаві у 1836 р. Книга користувалася успіхом у читачів, через що була перевидана у Вільно 1845 р., та іще раз у Вільно у 1851 році вийшло нове виправлене видання [15].

Це була перша проба пера молодого дослідника, у якій проявилися його історичні зацікавлення. У пізніші роки він іще раз здійснив поїздку до Швеції з метою доповнити цей твір описом місць пов'язаних із Польщею, але цей задум не реалізував [7, s. 82]. У 1834 р., після закінчення навчання у Берлінському університеті, його запросили на службу до Санкт-Петербурга в секретаріат у справах Королівства Польського. У 1839 р. О.Пшездзецького перевели на службу до канцелярії Київського

генерал-губернатора Д.І.Бібікова. За дорученням останнього він почав збирати статистичні відомості у Подільській та Волинській губерніях, для цього об'їхав багато сіл та містечок регіону. Під час таких мандрівок О.Пшездзєцький оглянув публічні та козельні архіви, приватні бібліотеки та зібрання історичних актів. Здебільшого це були архіви й бібліотеки його кривних – Любомирських, Радзивілів, Сангушків, Вишневецьких, Мнішків, Ходкевичів, Олізарів, Потоцьких, Яблоновських. Унаслідок цих обстежень він виявив чимало важливих і раніше не опублікованих документів. Учений записував також історичні відомості, звичаї, традиції, вивчав фольклор, збирав стародруки. Під час подорожей по Волині О.Пшездзєцький познайомився та потоваришував із відомим уже на той час письменником, культурним діячем Юзефом-Ігнацієм Крашевським.

Результатом поїздок Волиню та Поділлям стала друга історична праця О.Пшездзєцького „Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów” [16; 17], яка вийшла у двох томах у Вільно у 1841 р. Ця праця не є суцільним описом певної подорожі, це зібрання окремих нарисів, кожен з яких має самостійний характер. Їх об'єднує суцільний задум – розповідь про минулі часи на основі архівних матеріалів та сцени із теперішнього часу, опис місцевостей, пам'яток архітектури й мистецтва, та пов'язані із ними спогади і традиції. Як зазначив автор у вступній частині, зразком для нього слугувала праця Ю.-І.Крашевського „Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy”, тут же він згадав і заслуги літератора й критика Міхала грабовського в описанні місцевостей України [16, s. IV - V]. Автор зазначив, що у цій справі не варто боятися наслідування, оскільки тут кожен зможе знайти власний уділ, один автор не зможе охопити весь історичний матеріал [16, s. IV].

Цей твір отримав високу оцінку сучасників, які відзначали, що незважаючи на те, що він не має витонченої літературної обробки і часто страдає мовними огріхами, все ж становить глибокий історичний інтерес [7, s. 82]. Автор не лише висвітлює сторінки давньої історії, але й помітив та порушив проблеми тогочасної польської спільноти на Волині. Серед них – велика кількість розлучень, надмірності у будівництві сільських панських палаців, у яких господарі не займаються господарством, а, довірившись управителям, більше захоплюються полюванням та грою в карти. Звернув

увагу і на те, що місцеві жінки більше читають та доглядають за садами. О.Пшездзєцький детально описав населені пункти тогочасної Волині – Шпанів, Невірків, Кривін, Корець та інші.

Відомо, що О.Пшездзєцький працював і над третім томом цієї праці, але не завершив його, а уривок із нього опублікований на сторінках „Atheneum” Ю.-І.Крашевського [18]. Молодого дослідника захопили інші теми – опис зібраних творів малярства у палацах і садибах, які він відвідав. Свідченням цього може бути стаття про зібрання картин у маєтку Марцелія Журовського, в с. Іванківці поблизу Бердичева [19]. Пізніше разом із Едвардом Раствоєцьким він підготував і видав серію публікацій „Wzory sztuki sredniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawniej Polsce”, упродовж 1853 по 1858 рік вийшло дві серії по 24 випуски і третя серія 16 випусків.

У середині 1840-х років у О.Пшездзєцького з'явився задум написати хроніку польської історії. Для цього він вирішив обстежити закордонні архіви з метою пошуку матеріалів, які стосуються польського минулого. До архівних пошуків О.Пшездзєцького заохочував і Ю.-І.Крашевський.

У першій половині XIX ст. в польській історіографії започатковується планомірна робота з публікації джерельного матеріалу різних періодів минулого польської держави. Серед цих опублікованих документів багато трапляється таких, що пов'язані з історією Волині, та України взагалі. Важливий внесок у розвиток цих джерелознавчих публікацій належить і О.Пшездзєцькому.

Першим же, хто започаткував цю роботу, був Ю.-У.Немцевич. Він видав 6 томів матеріалів під назвою „Zbiór pamietników historycznych o dawniej Polsce”, у деяких томах опубліковані й матеріали, які мають стосунок до історії Волині [12; 13]. Традиції публікації документального матеріалу, започатковані Ю.У. Немцевичем, були продовжені польськими істориками у 30 – 40-х рр XIX ст. Важливе значення для розширення джерельної бази історичних досліджень у Польщі, у тому числі й сторінок минулого волинського регіону, мало видання „Zródła do dziejów polskich”. Одним із ініціаторів його заснування був О. Пшездзєцький. У 1843 р. за його участю з'явився перший том видання [23], у 1844 р. вийшов другий том за участю Миколая Маліновського [24]. До цих томів увійшли раритетні середньовічні документи з

архівів, бібліотек, приватних книжкових зібрань.

Упорядники цього видання ставили метою зберегти історичні джерела, які розкидані по різних місцях і яким загрожує знищення. Вони надали виданню системного характеру, матеріал згрупували у п'ять відділів: 1. Pamiętniki – уже опрацьовані сучасниками оповідання, які стосуються загальної або побутової історії; 2. Akta – урядові та дипломатичні акти, кореспонденція, інструкції та універсали; 3 відділ – Listy – містив приватне листування відомих історичних діячів Речі Посполитої; 4 відділ мав назву Diplomata, у ньому друкувалися різні історичні документи за часовим критерієм: документи до XV ст. – усі без винятку, XV і XVI ст. – найбільш важливі латинські і місцеві, польські та руські, мовні пам'ятки, а з XVII та XVIII ст. – тільки найважливіші, з точки зору історії та звичаїв; у 5 відділ під назвою Mieszanina поміщали все, що не увійшло в попередні чотири.

У обох томах згаданого видання є матеріали, які стосуються історії України та Волині. Деякі з них відображають події з минулого міста Києва та Київщини. Це, зокрема, доповідна записка королю Зигмунту I про стан Київського замку у 1520 р. [24, s. 119 – 122], матеріали про ревізію Київського замку у 1545 р. [24, s. 123 – 140]. Кілька документів стосуються міста Києва, це „Привілей Зигмунта для міста Києва наданий 1516 року, підтверджений Зигмунтом Августом у 1545 і 1569, Стефаном Баторієм 1576 і нарешті Зигмунтом III 1588 р.” [25, s. 404 – 418], де підтверджується наданням місту німецького (магдебурзького) права, самостійно вирішувати справи, які стосуються міщан. Іще раз цей привілей був підтверджений королем Владиславом IV у 1633 р. [24, s. 419 – 420].

До історії українського козацтва має відношення лист польного гетьмана С. Жолкевського до короля Зигмунта III, датований 21 травня 1596 р., про упокорення козацького повстання у 1596 році. У цьому листі польний гетьман не називає прізвищ ватажків повстання, але мова, вочевидь, йде про виступ С.Наливайка [23, s. 70 – 73]. У другому томі опублікована добірка матеріалів про упокорення козаків після Куруківської битви 1625 р. [24, s. 166 – 189], серед них і умови примирення з козаками, текст Куруківської угоди, затверджений королем 6 листопада 1625 р. Особливий інтерес дослідників української історії має викликати і „Діаріуш

подорожі до війська запорізького” делегації польського сейму на чолі із Брацлавським воєводою (пізніше став Київським воєводою) Адамом Кисілем на початку 1649 року, в якому з уст безпосереднього учасника цієї депутації Львівського підкоморія Войцеха Мясковського розповідається про цю подорож та хід переговорів із Богданом Хмельницьким. Окрім висвітлення перебігу переговорів, тут є й опис шляху, що його подолали учасники делегації, який був досить небезпечним, через бурхливі події в краю. Шлях депутації пролягав і через волинські землі, можна знайти короткі нотатки і про тутешні міста (Гощу, Корець, Звягель) та події, які там відбувалися взимку 1648 – 1649 рр. [23, s. 3 – 20.]. Варто зазначити, що згаданий „Діаріуш...” раніше публікувався Ю.-У.Немцевичем у „Zbiore pamiętników historycznych o dawniej Polsce...” [13, T.IV., s. 261 – 276], але, як зазначили упорядники „Zródel do dziejów polskich...”, це було зроблено із такою кількістю помилок, що користуватися тою публікацією неможливо. Для нового видання О.Пшездзєцький та М.Грабовський використали ряд нових списків цього документу – копію, надану Ромуальдом Подберезьким, рукопис, наданий Миколаєм Маліновським, та інші списки, що дало змогу відтворити цей важливий історичний документ максимально подібним до оригіналу [23, s.18].

Щодо волинських матеріалів, то інтерес становить й інструкція послам Волинського воєводства на сейм 1595 р. [23, s. 154 – 160]. Вона висвітлює основні проблеми, які хвилювали волинську шляхту у той час. Це був складний період, коли велася підготовча робота по об'єднанню православної та католицької церкви під зверхністю Папи Римського, завершилося повстання К.Косинського, тривав виступ під проводом С.Наливайка. Інструкція дана на сеймику, який проходив у Луцьку 10 січня 1595 р. Його учасники наказували послам першочергово піклуватися про безпеку в країні як від нападів з боку бусурман (татар і турків), так і всередині держави від усякого свавільства. Через це шляхта просила короля спрямувати доходи від волинських мит упродовж наступних восьми років на укріплення Луцького, Володимирського та Кременецького замків. Ставилося питання про необхідність прискорити роботи по розмежуванню кордонів Руського, Волинського, Белзького та Подільського воєводств. Інший блок проблем стосувався становища шляхетського стану, зокрема, наказували

підкуватися перед королем про скасування різних „прокормом” із їхніх маєтків, впорядкувати деякі виплати (чопові, ланові) та інші господарські питання. Є ряд звернень до короля, які стосуються княжих родів. Це прохання нагородити князів Вишневецьких, які багато зробили для Вітчизни, зокрема розбудували замки у Корсуні, Чигирині, Ілієвугору, через що шляхтичі просили додатково надати Вишневецьким маєтки на Київщині.

На сторінках цього ж тому є кілька матеріалів, які пов'язані з історією княжого роду Острозьких, здебільшого вони стосуються Костянтина Івановича Острозького, деякі – попередніх поколінь цього роду. Це привілей короля Владислава Ягайла 1386 року, яким князю Федору Даниловичу Острозькому надавалося місто Острог із околицями за умови, що той і надалі вірно служитиме польській короні, як колись служив князю Любарту князю Володимирському [23, s. 145 – 146]. Очевидно, одного королівського привілею було замало, тому що у 1393 р. королева Ядвіга своїм універсалом на таких же умовах підтвердила передачу Теодорові (Федору) Даниловичу міста Острога із околицями [23, s. 151 – 152]. Поруч є цікава грамота Великого Князя Литовського Вітовта, датована 1430 роком, за якою княгині Ганці Васильовій Острозькій (Hance Wasilowej Ostrogskiej), яку видали заміж за князя Василя Острозького, надавалися села Новоставці, Іллін, Коблин, Ослівці та Слушно (усі знаходяться на території сучасної Хмельницької області) [23, s. 162].

Важливою є публікація привілею Зигмунта I від 1508 р. про надання Костянтину Івановичу Острозькому за вірну службу села Поворське (23, s. 387 – 388). Інтерес становлять і документи, які стосуються сімейного життя князя. Це лист від 8 квітня 1814 р. (тобто перед битвою під Оршею), у якому він, очевидно турбуючись про долю своєї сім'ї, зазначає, що в цьому світі немає нічого певнішого за смерть, і відписує своїй першій дружині Тетяні Семенівні тисячу кіп грошей довічно на Турові і на всіх дворах і селах, які належать до цього замку, яким володів ще дід його князь Василь. Після смерті княгині, замок повинен був відійти їх спільним дітям.

Як відомо, князь Костянтин Іванович пережив свою першу дружину і вдруге одружився із княжною Олександрою Слуцькою. У другому томі цього видання опубліковано шлюбну угоду від 26 липня 1522 р. між К.І. Острозьким і княгиною

Анастасією Слуцькою та її сином Єжи про умови одруження [24, s. 425 – 429]. У ній наголошено на матеріальних інтересах майбутніх дітей, „синів чи дочок... так само любити (miłowac) і турбуватися (baczenie miec) як про першого сина Іллію”. Ще один документ стосується старшого сина Костянтина Івановича – Іллі. Це справа про розрив шлюбної угоди, укладеної між К.І. Острозьким та Єжи Радзивіллою, про одруження Іллі Острозького та Анни Радзивілівни. Ініціатором розриву був сам Ілля, король після довгого розгляду та зволікання, задовольнив його прохання і у грудні 1537 р. дозволив розірвати цю угоду [24, s. 145 – 146].

Згадані матеріали дозволяють краще пізнати родинні стосунки у князівському середовищі XVI ст. та вивчити подробиці родинного життя та маєтково-господарських стосунків у родині Острозьких. Після смерті Костянтина Івановича у 1530 р. і досягнення повноліття Костянтином-Василем Острозьким (сином Костянтина Івановича у другому шлюбі) та унаслідок передчасної смерті Іллі Костянтиновича (1540 р) маєткові спори у їхній родині були досить гострими упродовж кількох десятиліть.

Протягом 1846 – 1849 рр. О.Пшездзецький зробив спеціальну поїздку по країнах Західної Європи. Він поставив перед собою завдання обстежити найвідоміші бібліотеки, зібрати рукописи для виявлення там історичних матеріалів, які стосуються польської історії. Дослідник оглянув рукописи бібліотек у Берліні, Дрездені, Монако, Парижі інших європейських містах. Особливу увагу приділив зібранням у Римі, зокрема Ватиканським, доступ до яких був надзвичайно утруднений. Ватиканську бібліотеку дослідник називав першою серед світових бібліотек щодо рукописних колекцій. Лише сто днів на рік по три години на день вона відкрита для громадськості і лише за спеціальним дозволом. Дослідник подолав труднощі, пов'язані з доступом до цих архівних зібрань, за дозволом папи спочатку Григорія XVI, у якого він мав аудієнцію 22 січня 1846 р, і нового папи Пія IX, він отримав доступ навіть до секретних матеріалів – листування пап із польськими королями, інструкцій, донесень папських нунціїв тощо.

Результатом цієї закордонної поїздки, окрім іншого, стала науково-довідкова бібліографічна праця „Wiadomość bibliograficzna o rękopismach...” [20]. У вступній частині цього видання автор зазначив, що, проводячи пошуки

в бібліотеках й архівосховищах, завжди відчував брак довідкової книги, яка б полегшувала наукові пошуки. Для того, щоб якось зарадити цьому недоліку, він і вирішив скласти такий довідник на основі зібраних ним даних під час роботи в закордонних бібліотеках. Він був свідомий того, що ця його праця не є вичерпною, оскільки вона є першою у цій царині, але сподівається, що принесе користь дослідникам, а в майбутньому з'являться нові праці подібного стибу [20, s. I-III]. У згаданій книзі О.Пшездзецький коротко описав процес своїх архівних пошуків у європейських архівах та бібліотеках, дав перелік і коротенькі нотатки про ті рукописи, які він оглянув. Як видно з переліку, у європейських книгозбірниках він знайшов чимало рукописів та стародруків, які стосуються історії Речі Посполитої XV – XVIII ст. Із такого короткого опису важко встановити, чи мають вони відношення до Волині та України, та зважаючи на важливість подій, які тут відбувалися, вони мали б знайти в них своє віддзеркалення. З-поміж згаданих рукописів він називає рукопис праці „Klimakter IV” Веспасіана Коховського, фрагмент твору Географа Баварського про історію слов'ян у VIII ст., у яких як відомо є опис подій що відбувалися на території Волині.

Книга О.Пшездзецького „Wiadomość bibliograficzna o rękopismach...” була добрим довідником для дослідників історії Речі Посполитої, які на той час мали змогу здійснювати закордонні наукові подорожі. Започаткована ним традиція підготовки довідкових видань про архівні сховища історичних документів була продовжена польськими науковцями, зокрема працями Теодора Вежбовського [3].

На основі цих же архівних пошуків О.Пшездзецький опублікував велику працю „Listy Annibala z Kapui...” [11], неаполітанського арцибіскупа, папського нунція в Речі Посполитій часів безкоролів'я після Стефана Баторія та перших років правління Зигмунта III. У ній є багато згадок про події на Волині та інших українських землях. На такій же ґрунтовній документальній базі він написав і свій найважливіший і найбільший за обсягом твір „Jagiełłonki Polskie w XVI wieku”. Автор встиг видати 4 томи цієї праці (Краків, 1868 р.), п'ятий

том вийшов уже після його смерті. З-поміж інших біографічних нарисів про представниць ягеллонської династії, О.Пшездзецький один присвятив відомій своєю трагічною долею представниці волинського княжого роду Острозьких Гальшці (Ельжбеті) [8].

Працею „Jagiełłonki Polskie w XVI wieku” О.Пшездзецький, на прикладах жінок польського королівського двору, започаткував розробку жіночих образів та їх історичного місця в суспільстві Речі Посполитої. Пізніше це знайшло відгук і на Волині, зокрема в дослідженнях Юзефа Ролле (псевдонім д-р Антоній Ю.), який у серії досліджень „Opowiadania historyczne” представив галерею портретів жінок шляхетських родин Правобережної України [4].

Ці археографічні публікації є цінним надбанням і для української історичної науки, вони є важливим джерелом з історії та культури Правобережної України і зберігають своє науково-пізнавальне значення.

Олександр Пшездзецький був помітним представником польської історіографії середини XIX ст. Його погляди на історію та культуру Польщі, у тому числі й українських земель, які входили до складу Речі Посполитої, перебували у руслі існуючих методологічних та ідеологічних теорій. За своїми переконаннями він належав до Краківської історичної школи другої половини XIX століття, яка возвеличувала колишню Річ Посполиту, обстоювала ідею її цивілізаторської місії в Східній Європі.

Як уродженець Правобережної України, він у своїх працях звертався до опису минулого України. Проте описував не стільки історію України, існування якої він не визнавав, скільки на її фоні історію місцевого польського люду. Таке, недоброзичливе ставлення до України та її історії помітне у його розвідці „Мазепа” [21], де ми бачимо дуже поверховий підхід до висвітлення життєвого шляху та політичної діяльності українського гетьмана. Тим не менше, відкинувши ідеологічну упередженість його праць, слід визнати їх наукове та пізнавальне значення з огляду на важливість залученого джерельного матеріалу, який зберігає цінність для сучасних дослідників історії Польщі та України доби пізнього середньовіччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Лев Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 324 – 325.

2. [Баженова С. Баженов Л. Олександр Пшездзецкий – історик і археограф Польщі та України XIX ст.// www.tovtry.km.ua/ua/history/statti/postati/przeddziecki.htm.](http://www.tovtry.km.ua/ua/history/statti/postati/przeddziecki.htm)
3. Ярмошик І. Сторінки історії Кременецької гімназії у висвітленні професора Варшавського університету Теодора Вежбовського / Іван Ярмошик // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. Випуск 16. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 265 – 275.
4. Antoni J. Niewiasty kresowe / Józef Antoni. – Warszawa, 1883. – IV, 243 s.
5. Biernacki A. Aleksander Przeździecki (1814 – 1871). Zyciorys uczonego mecenasa / Andrzej Biernacki // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. – 1972. – № 2. – S. 243 – 264.
6. Biernacki A. Przeździecki Aleksander Narcuz Karol / A. Biernacki // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXIX. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1986. – S. 45 – 51.
7. Grochowski W. Aleksander Przeździecki / Władysław Grochowski // Tygodnik Ilustrowany. – 1872. – T. IX. – S. 81 – 82, 102 – 103, 118 – 119.
8. Elżbieta, księżniczka Ostrogska, opracowanie historyczne Ad.N. Nakięskiego z przypisami A.P. // Biblioteka Warszawska. – 1862. – T. IV – S. 189 – 213.
9. Kraszewski J.-I. Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy / Józef-Ignacy Kraszewski. – Paryż, [1860]. – 144 s.
10. Kraszewski J.-I. Wieczory Wołyńskie / Józef-Ignacy Kraszewski. – Lwów, 1859. – 189 s.
11. Listy Annibała z Kapui, arcubiskupa Neapolitańskiego, nunciusza w Polsce, o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta III, do wyjąca arcyksięcia Maksymiliana z niewoli. Z rękopisu biblioteki Brancacciana w Neapolu wybrał, przetłumaczył z języka włoskiego na Polski i wydał Alexander Przeździecki. – Warszawa: nakładem Ig. Klukowskiego, 1852. – 275, [17] s.
12. Niemcewicz J.U. Zbior pamiętników historycznych o dawniej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomych ludzi w kraju naszym / Julian-Ursyn Niemcewicz. – T. III. – Warszawa: druk N. Glucksberga, 1822. – S. 336 – 406.
13. Niemcewicz J.U. Zbior pamiętników historycznych o dawniej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomych ludzi w kraju naszym / Julian-Ursyn Niemcewicz. – T. IV. – Lipsk, 1839. – [4], 368 s.
14. Przeździecki R. Aleksander Przeździecki historyk literat z XIX w. / Rajnold Przeździecki. – Toruń: Wydawca Adam Marszałek, 2003. – 266 s.
15. Przeździecki A. Szwecya, wspomnienia jesienne z r. 1833 – Warszawa: w drukarni Łątkiewiczza, 1836. – 221 s.; wydanie 2-ie poprawione. Wilno, nakład J. Zawadzkiego, 1845. – X, 265 s.; wydanie nowe poprawione. – Wilno: nakład T. Glucksberga, 1851. – 154 s.
16. Przeddziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów / Aleksandr Przeddziecki. – Wilno, 1840. – T. 1. – 232 s.
17. Przeddziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów / Aleksandr Przeddziecki. – Wilno, 1841. – T. 2. – 157 s.
18. Przeddziecki A. Nieswież i Omelanik, wyjątek z niewydanego tomu III-go Obrazów Podole, Wołynia i Ukrainy / Aleksandr Przeddziecki // Atheneum. – 1844. – T. 1. – Oddz. IV. – S. 25 – 48.
19. Przeddziecki A. Gabinet obrazów p. Marcellego Żurowskiego w Iwankowcach pod Berdyczowem / Aleksandr Przeddziecki // Atheneum. – 1841. – T. VI. – S. 241 – 254.
20. Przeddziecki A. Wiadomość bibliograficzna o rękopismach, zawierających w sobie rzeczy polskie przejranych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846 – 1849 / Aleksandr Przeddziecki. – Warszawa: Ig. Klukowskiego, 1850. – II, 175, [3] s.
21. Przeddziecki A. Mazepa / Aleksandr Przeddziecki. // Przyjaciel ludu. – Leszno. – 1842. – R. 9. – Nr. 8, 10, 11, 12.
22. Wójcicki K. Alexander Przeddziecki / Kazimierz Wójcicki. // Biblioteka Warszawska. – 1872. – T. 2. – S. 60 – 78.
23. Źródła do dziejów polskich. Wydawane przez M. Grabowskiego i A. Przeddzieckiego. – Wilno: nakład J. Zawadzkiego, 1843. – VII, 485 s.
24. Źródła do dziejów polskich. Wydawane przez M. Malinowskiego i A. Przeddzieckiego. – T. II. – Wilno: nakład J. Zawadzkiego, 1844. – XVIII, 485 s.

© *Иван Ярмошик*
(Житомир)

ИСТОРИЯ ВОЛЫНИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЛЬСКОГО ИСТОРИКА ОЛЕКСАНДРА ПШЕЗДЕЦКОГО (1814–1871 ГГ.)

Анализируются труды польского исследователя середины XIX ст. Александра Пшездзецкого, отражение в них событий волынской истории, внимание уделено монографии „Podole, Wołyń, Ukraine. Obrazy miejsc i czasów”, его археографическим публикациям, определено место исследователя в процессе научного изучения Волыни.

Ключевые слова: А. Пшездзецкий, Волынь, исторические исследования.

© *Ivan Iarmoshyk*
(Zytomierz)

THE HISTORY OF VOLYN IN RESEARCHES OF POLISH HISTORIAN ALEXANDER PRZEZDZIETSKIY (1814–1871)

Works of polish XIX – century researcher Alexander Pshezdzietskiy were analyzed. The description of events of Volyn history was analyzed too. Attention was devoted to the work „Podole, Wołyń, Ukraine. Obrazy miejsc i czasów” and his archeological publications. The part of the researcher in the process of science investigation of Volyn was defined.

Keywords: A. Pshezdzietskiy, Volyn, historical research.

До редакції надійшла 11.09.2009.

УДК 94(47+57):354.52„18”

© *Алла Сергієнко*
(Київ)

СВЯТІЙШИЙ ПРАВЛЯЧИЙ СИНОД ТА ОБЕР-ПРОКУРОР В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

В статті аналізується роль та місце Священного Синоду та Обер-прокурора в системі вищого адміністративного управління Російської імперії, та показано становище цих органів влади в другій половині ХІХ століття.

Ключові слова: Церква, Синод, Обер-прокурор, самодержавство, єпархіальні архієреї, духовна освіта.

З часів правління Петра I Церквою в Російській імперії керував колегіальний орган Святійший Правлячий Синод, а державний нагляд за його діяльністю здійснював Обер-прокурор – чиновник з військових чи світських осіб.

Діяльність Синоду, як державної установи, та Обер-прокурора, в більшості, знаходила своє відображення в опублікованих збірках офіційної документації, в загальних працях з історії Церкви [1], а також в низці науково-публіцистичних статей [17].

Метою даної статті є висвітлення місця, ролі Синоду та Обер-прокурора в державно-адміністративному апараті Російської імперії, розкриття системи взаємовідносин між ними в другій половині ХІХ ст.

Церква розглядалась світською владою як важливий державний інститут та була інструментом внутрішньої політики. Члени Синоду, під час вступу на службу, складали присягу наступного змісту: „Визнаю і клятвою стверджую, що верховний суддя цього Святого Синоду є імператор Всеросійський, наш правитель Всемиловитийший...” [18, с. 182.] Отже, імператор був єдиним ініціатором в тому числі і релігійного життя свого народу.

Запроваджена у 1721 році Духовна колегія – Синод (з 1726 р. отримав титул – Святійший)

проіснував до революції 1917 р., відіграючи роль своєрідного „колективного патріарха”. Він був зовсім новою установою для російського суспільства і повинен пройти час для того, щоб достатньо освоїтися в системі адміністративно-церковних відносин.

Синод виступав знаряддям централізаторської та уніфікаторської політики, не лише видаючи документи, яких мали дотримуватись на території всіх єпархій імперії, але і здійснював контроль за виконанням своїх розпоряджень, обмежуючи єпархіальну владу в праві приймати остаточні рішення з низки питань.

Серед основних сфер, якими мав опікуватись Синод були: участь у призначенні та переміщенні єпархіальних архієреїв, настоятелів і настоятельниць монастирів, керівників духовних навчальних закладів, позбавлення сану, підвищення по службі, нагородження, отримання дозволу на зведення релігійних споруд, розпорядження рухомим і нерухомим церковним майном, контроль за діяльністю духовних навчальних закладів, органів єпархіальної влади тощо. Також важливою сферою діяльності Синоду було виконання функцій вищої судової інстанції.

Всіма фінансовими справами духовного відомства займалось Господарське управління